

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2023

A kutató neve	
Fóris Ákos	
A kutatás témája	
Magyar megszálló erők a német B és a Közép Hadseregcsoporthoz tartozó területein	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Németország, Freiburg im Breisgau
intézmény(ek)	[Német] Szövetségi Levéltár Hadi Levéltár (Bundesarchiv, Militärarchiv, BA MA)
A kutatás ideje	
2023. június 5. – 2023. augusztus 4.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
A 2023. évi KKÖ támogatásom során elsődleges vállalkásom volt, hogy a Freiburg im Breisgauban található Német Szövetségi Levéltári Hadi Levéltárban (Bundesarchiv Militärarchiv, BA MA) kutatásokat végezzek a német hadseregcsoporthoz tartozó területének parancsnokságai (Befehlshaber der rückwärtigen Herresgebiete) iratanyagát tartalmazó RH 22 fondban (Bestand). ¹ Az említett iratanyag több, a keleti fronton küzdő	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

¹ A német szövetségi levéltári rendszerben három elemű jelzeteket alkalmaznak: 1) általában két betűből álló, témacsoportot jelölő jelzet (jelen esetben: RH) 2) Az adott témacsoporton belül a fond száma (jelen esetben: 22) [Ez a kettő alkotja a fond jelzetét (Bestandssignatur)] 3) az adott fondon belül az akta sorszáma (Archivnummer) (jelen esetben: 1–208). Az akta sorszáma egyes esetekben tartalmazhat betűket, így K-val jelölik a térképeket (Karte), illetve nagyobb terjedelmű aktákat *a* illetve *b* kötetre is bontottak.

Az RH jelzet a Reich – Heer (Birodalom – szárazföldi haderő) rövidítése, ami arra utal, hogy az 1919 és 1945 közötti német szárazföldi haderő anyagait tartalmazza. A Német Szövetségi Levéltár online segédletében (Invenio) megtekinthető levéltári struktúráján belül a vizsgált fond alábbi tematikus egységeken belül található: Norddeutscher Bund und Deutsches Reich (1867/1871-1945) (Északnémet Szövetség és Német Birodalom (1867/1871-1945)) → Militär (Hadügy) → Reichswehr und Wehrmacht 1919 bis 1945/1946 → Reichsheer und Heer (Szárazföldi haderő, RH) → Befehlshaber und Kommandanturen. (Parancsnokságok) → RH 22.. Ezek viszont – a magyar levéltári struktúrával szemben – nem rendelkeznek önálló jelzettel, vagy jelzett elemmel, illetve az adott iratanyagnál jelzett levéltári rendezési szinteket.

német hadseregcsoporth (Heeresgruppe) mögöttes területi parancsnokságának iratanyagát tartalmazza. A 2021. évi KKÖ ösztöndíjam keretében a Dél Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnokságának (Befehlshaber des Rückwärtigen Heeresgebietes Süd, Bfh. H. Geb. Süd) iratanyagát dolgoztam fel. Ezt a hungarikafeltáró munkát folytattam a 2023. évi pályázatom keretében, mely a magyar csapatokkal kapcsolatban lévő további két hadseregcsoporth, a B valamint a Közép Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnokságának (Befehlshaber des Rückwärtigen Heeresgebietes B/Mitte, Bfh. H. Geb. B/Mitte) fennmaradt dokumentumait tekintetem át, továbbá a magyar vonatkozású iratokról tételes jegyzéket is készítettem. A 2 hónapos (2023. június 5. – augusztus 4.) németországi tartózkodásom alatt az említett parancsnokságok anyagába tartozó mind a 131 aktát áttekintetem – ez közel 12000 lapot (és térképet), azaz mintegy 15-20 ezer oldalnyi német nyelvű iratanyagot jelent a gyakorlatban.

Az említett iratanyag kiválasztását az indokolta, hogy a meglévő szakirodalmi eredmények (elsősorban Jörn Hasenclever és Ungváry Krisztián munkái), valamint saját kutatásaim alapján is megállapítható, hogy az említett hadseregcsoporthok mögöttes területén tevékenykedtek magyar megszálló csapatok. A Dél Hadseregcsoporth 1942. augusztus 1-i kettéválásával a Keleti Megszálló Csoport csapatainak jelentős hányada a B Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnokságának alárendeltségébe került. Mivel a B Hadseregcsoporth mögöttes területi feladatait ellátó parancsnokság gyakorlatilag megegyezett a Dél Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnokságával – Karl von Roques személyében a parancsnok személye is megegyezett –, így gyakorlatilag a Dél Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnoksága által elrendelt biztosítási feladatokat és partizánellenes hadműveleteket folytatták a magyar csapatok 1942 őszén és telén. Maga a B Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnoksága 1943 február 14-én szűnt meg, amikor is az A, B valamint a Don Hadseregcsoporth maradványait ismételten összevonták a Dél Hadseregcsoporth parancsnoksága alá. A Bfh. H. Geb. B iratanyaga kapcsán megjegyzendő, hogy az 1942. augusztus–decemberi hadinaplói és ennek mellékletei maradtak fenn. A parancsnokság 1943. január–februári tevékenységére vonatkozó irattöredékek a Bfh. H. Geb Süd anyagában lelhetők fel.

Az alapvetően Fehéroroszország valamint Oroszország központi területein működő Közép Hadseregcsoporth mögöttes területi parancsnokságával 1942 közepétől volt kapcsolata a Keleti Megszálló Csoporttal. Ekkor még elsősorban a német 2. hadsereg és német 2. páncélos-hadsereg mögöttes területén tevékenykedtek magyar csapatok. A

hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnokságának közvetlen alárendeltségébe 1943 tavaszán kerültek a VIII. hadtestté átnevezett Keleti Megszálló Csoport alá rendelt magyar alakulatok. 1943 folyamán a biztosító alakulatok 16–21%-át magyar csapatok alkották a hadseregcsoporthoz mögöttes területén.

A Dél Hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnokságához képest hiányosabb a vizsgált két hadsereg mögöttes területi parancsnokság iratanyaga. Egyrészt, a parancsnokságok kevesebb osztályának maradt fenn iratanyaga. Másrészt, a Közép Hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnokságának csak 1942 végéig maradt fenn egységes iratanyaga, 1943-tól kezdve viszont csak szórványosan találhatunk forrásokat az említett fondban. Ugyancsak szükséges figyelembe venni azt, hogy mivel a B Hadseregcsoporthoz mind jogelődje, mind pedig jogutódja a Dél Hadseregcsoporthoz volt, így keverten is találhatunk iratokat. Így amiképp a 2021-es KKÖ megvalósításakor a Bfh. H. Geb. Süd iratanyagában találtam a B Hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnokságára vonatkozó iratokat, úgy a most elkészített jegyzék is tartalmaz a Dél Hadseregcsoporthoz vonatkozó iratokat.

Az áttekintett két hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnokság iratanyaga a proveniencia rendje alapján, a parancsnokság osztályai szerint épül fel:

Heeresgruppe B/B Hadseregcsoporthoz

Abteilung Ia (Ia [hadműveleti] osztály) (69 akta)

Abteilung Ic (Ic [hírszerző és kémelhárító] osztály) (10 akta)

Abteilung Quartiermeister (Szállásmester osztálya) (5 akta)

Heeresgruppe Mitte/Közép Hadseregcsoporthoz

Stammtafeln (Törzstábla) (1 akta)

Abteilung Ia (Ia [hadműveleti] osztály) (28 akta)

Abteilung Ic (Ic [hírszerző és kémelhárító] osztály) (4 akta)

Abteilung IIa (II. [személyügyi] osztály) (2 akta)

Abteilung Quartiermeister (Szállásmester osztálya) (7 akta)

Leitender Kriegsgefangenen Bezirkskommandant (Vezető hadifogoly-körzetparancsnok) (2 akta)

Abteilung VII (Militärverwaltung) (VII. osztály, katonai közigazgatás) (2 akta)

Sonstiges (Egyéb) (1 akta)

A fentebb feltüntetett osztályok mindegyikét áttekintettem. Amíg a Bfh. H. Geb. B mindhárom osztálya tartalmazott hungarika értékkel bíró anyagokat, addig a Bfh. H. Geb. Mitte esetén az Ia illetve az Ic osztályok esetén találhattunk magyar vonatkozású anyagokat. Amint fentebb jeleztem, a Közép Hadseregcsoporthoz az illetékes a problémát, hogy a magyar csapatok tevékenysége szempontjából releváns, 1942 második felére, illetve az 1943–1944-es évre vonatkozólag csak elszórva kerültek a fondba iratok. Mindenesetre így is fontos hungarika értékkel bíró anyagokat sikerült feltárni, amivel pontosíthatjuk a VIII. hadtest alá rendelt magyar csapatok hadrendjét és földrajzi elhelyezkedését.

Az osztályokon belül legtöbb alkalommal az eredeti irattári rend alapján találhatjuk meg az iratokat, azaz az illetékes osztály hadinaplójára és ezek mellékleteire tagolódnak. Ennek feldolgozása során azt jelenhet problémát, hogy nem minden esetben maradtak fenn az eredeti hadinaplók, vagy pedig nem minden hadinapló-melléklet került levéltárba. Ugyancsak fel kell hívni a figyelmet, hogy az eredetileg az iratanyaghoz csatolt térképek és vázlatok külön aktákban találhatók.

Hasonlóan a 2021. évi KKÖ keretében feltárt Bfh. H. Geb. Süd irataihoz, most is az Ia (hadműveleti) osztály iratanyaga bizonyult leginkább informatívnak. Számosságukat tekintve mindenképpen kiemelendők a hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnokság által, valamint az említett parancsnokságok számára elküldött napi jelentések. Utóbbi kapcsán kiemelném azt, hogy nem csupán az alárendelt magyar seregtestek, hanem a magyarokkal együttműködő német területi (FK 194, 197, OFK 399) és csapattestparancsnokságok (57. biztosító ezred) napi helyzetjelentései is jelentős hungarikaértékkel bírnak. Emellett jelentős forrásértékkel rendelkeznek a partizánellenes harccal kapcsolatos részletes utasítások és jelentések, a magyar és német parancsnokok közötti üzenetváltások, valamint a magyar csapatok vezénylésére vonatkozó dokumentumok. Ugyancsak hiánypótló jelleggel bírnak a magyar csapatok szerkezetére és elhelyezkedésére adatokat tartalmazó hadrendek és térképek is.

*

A mellékelt jegyzékben igyekeztem minden hungarika értékkel bíró iratot feltüntetni, ezalatt értve azokat az iratokat, amiket magyar parancsnokságok keletkeztettek, magyar csapatokat említene, illetve azokat az utasításokat, ahol a mellékelt kiosztási útmutató alapján valamely magyar parancsnokságnak is megküldtek. Emellett feltüntettem azokat a térképeket is, amiken magyar parancsnokságok vannak feltüntetve. Az iratanyagban nem

található teljes egészében magyar vonatkozású akta, így a kötetekben csak elszórtan találhatóak a magyar csapatok működésére vonatkozó adatok.

Az elkészített jegyzékben darabszinten tüntettem fel a magyar vonatkozású iratokat. Ettől csupán abban az esetben tértem el, ha egy-egy aktában azonos irattípusok – elsősorban a Bfh. H. Geb. B által küldött vagy hozzá beérkező napi jelentések – találhatóak. Ebben az esetben is feltüntettem a hungarika értékkel bíró táviratok elküldésének dátumát, valamint az erre vonatkozó lapszámokat.

Minden alkalommal feltüntettem az adott akták német címének fordítását és terjedelmét. Mivel a Hadi Levéltár őrizetében lévő anyagok lapszinten (Blatt) számozottak, így ennek megfelelően tüntettem fel az akták terjedelmét, valamint a magyar vonatkozású iratok helyét az adott aktán belül. Az iratanyag keletkeztetőjénél fogva az dokumentumok nyelve szinte teljes egészében német, emiatt nem tartottam szükségesnek a jegyzékben a dokumentumok nyelvének feltüntetését.

A könnyebb hadtörténeti feldolgozás érdekében külön oszlopban jeleztem azt, hogy seregtest (hadsereg, hadtest, csoportparancsnokság, könnyű hadosztály) vagy magasabb szintű csapattest (gyalogezred, harccsoport) szintjén mely magyar alakulatok, parancsnokságok vannak említve a vonatkozó iratban. Az alakulatok nemzetiségét csak abban az esetben jeleztem, ha nem magyar alakulatokról van szó.

A könnyebb áttekinthetőség érdekében a dátumok esetén a hónapok neveit, valamint a különböző alakulatok megnevezéseit rövidítve közlöm. A rövidítések jegyzékét csatolom az iratok darabszintű áttekintéséhez. A német alakulatok nevét általában magyarra fordítva közlöm, egyes esetekben viszont meghagytam az eredeti német rövidítéseket, mivel egyfelől azok mind a forrásokban, mind a szakirodalomban bevett rövidítései a jelölt parancsnokságoknak, másfelől a magyarra fordított kifejezések nem adnák vissza a pontos jelentésüket.

A kutatás módszere

A Klebelelsberg Kuno-ösztöndíj keretében vállalt kutatásom megvalósításához elvégzett munka három szakaszát különböztethetjük meg:

1. Még a németországi kiutazást megelőzően a levéltári segédletek feldolgozásával kezdtem a kutatásom. Más német levéltárakhoz hasonlóan az Invenio integrált levéltári rendszer (<https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/login.xhtml>) szolgált arra, hogy a feldolgozandó iratanyagok legkisebb raktári – és egyben levéltári – egységeként, azaz aktáként (Akte)

feltérképezzük az iratanyagot. Egy-egy aktára vonatkozóan a jelzet, a tárgy valamint az évkör adatait tudhatjuk meg. A terjedelem (amit jellemzően lapszámban [Blatt] jelölnek) feltüntetése esetleges az Invenio rendszerében. Az iratborítón – illetve a levéltári segédletben – lévő címek gyakran nem fedték le teljesen annak tartalmát, vagy csupán azt jelölték, hogy melyik hadinaplóhoz tartalmaz mellékleteket. Ilyen módon csak az iratok egyenkénti áttekintésével lehetséges a hungarika értékű dokumentumok feltárása. Más egykorú iktató- vagy mutatókönyvek, illetve más utólagos segédletek nem lelhetők fel.

2. Freiburgba való megérkezésemet követően megkezdtem az ösztöndíj keretében vállalt iratanyagok szisztematikus kikérését, áttekintését, valamint a munka felgyorsítása végett azok befotózását. A levéltári iratanyagok általánosságban jó állapotúak, viszont a megértést így is többször nehezítette a papír rongálódása, a papír minősége, az elmosódó betűk, vagy a szinte olvashatatlan kézírás. Ugyancsak nehézséget okozott időnként az is, hogy az akták befűzése miatt a kötet gerincéhez közel található betűk és számok nem, vagy csak rendkívül nehezen voltak olvashatók.

3. A kéthónapos levéltári kutatást követően végeztem el a levéltári kutatás eredményeként összegyűjtött anyagok feldolgozását. Hasonlóan a korábbi KKÖ ösztöndíjamhoz, egy áttekintő táblázatban adtam közre kutatásom eredményét, mely tartalmazza a hadseregcsoporthoz tartozó területi parancsnokságok szerkezetét, aktáik jelzetét, tárgyát, terjedelmét. Aktákon belül pedig feltüntettem a hungarika értékkel bíró dokumentumok alapadatait (tárgy megnevezése, dátum, oldalszám, említés esetén magyar sereg- illetve csapattest megnevezése). A teljesség kedvéért megjelöltem azokat az aktákat is, amelyeket ugyan áttekintettem, de hungarika értékű iratokat nem tartalmaztak.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

A 2023. évi KKÖ lehetőséget adott arra, hogy a Honvédség és a polgári lakosság viszonyrendszerére vonatkozó kutatásaimat elmélyítsem. A két hónapos kutatómunka során feltárt dokumentumok alkalmasak arra, hogy mind a magyar, mind a német megszálló politikát új források nyomán tudjam értelmezni. Freiburgi levéltári kutatómunkám első eredményeit az MTA II. világháború története albizottság *Gyerekek a háború viharában* munkacímű tanulmánykötetbe benyújtott, *A magyar partizánellenes hadviselés és a szovjet ifjúság a keleti fronton* című tanulmányomban publikálom.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok

számára hasznos tanácsokat)

A német Hadi Levéltár megközelítése egyszerű. Freiburg im Breisgau közlekedése átlátható, köszönhetően elsősorban a történelmi belvárosban egymást metsző villamosvonalaknak. A 3-as villamossal a legegyszerűbb megközelíteni a levéltárat (Peter-Thumb-Straße megállóhely), de a vasútállomásról a 11-es busz is eljuthatunk a levéltárhoz.

A kutatáshoz minden alkalommal szükséges előzetes bejelentkezés, erre külön felület is megtalálható a levéltár honlapján (<https://bundesarchiv-freiburg.easy2book.de/>). A 2021-es tapasztalatokhoz képest már rövidebb időre is lehetett foglalni helyet, viszont így is a kiutazás előtt 3-4 hónappal érdemes rögzíteni a kutatási időpontokat, főleg akkor, ha az olvasó egy hét minden napján szeretne kutatni. A kutatási időpontokra a levéltár külön e-mail(ek)ben figyelmeztet a kiutazást megelőző héten.

Mivel már korábban is kutattam a levéltárban, így nem volt szükséges sem újból beiratkozni, sem pedig újból regisztrálni az Invenio rendszerére. Gyakorlatilag bürokrácia nélkül kezddhettem meg a kutatásaimat a Hadi Levéltárban. Ha valaki még nem kutatott a levéltárban, akkor a levéltár oldalán megtalálható nyilatkozatot kell elküldeni a levéltárnak a személy beazonosításához szükséges útlevélmásolattal együtt (egyes Németországgal szomszédos EU-s tagállamok esetén az Invenio rendszere a személyigazolvány szám alapján azonosítani tudja a leendő kutatót). Emellett az Invenio rendszerén keresztül szabadon regisztrálhatunk a Militäarchiv integrált levéltári rendszerére. Az Invenio felületén fastruktúrában jól átlátható a levéltári anyag szerkezete, összetett levéltári keresésre is alkalmas a felület. Az Invenio rendszerén keresztül lehet kikérni iratanyagot – egyszerre 50 akta lehet a kutatónál –, viszont az E-levéltárhoz képest nehezebben átlátható a kikért akták státusza. Emiatt érdemes folyamatosan konzultálni a kutatószolgálatosokkal a levéltári kikérésekről. Amennyiben valamilyen hiányt észlel a kutató, akkor – tapasztalatom szerint – a levéltár munkatársai készséggel segítenek annak okának kiderítésében és orvoslásában.

A levéltár honlapján is figyelmeztetnek arra, hogy a munkaerőhiány miatt akár több hónapra is nőhet az e-mailen való visszajelzés. Tapasztalatom szerint a válaszadás gyorsasága 2–4 hét volt. Kiemelendő viszont, hogy minden alkalommal részletekbe menően válaszoltak a felmerült kérdéseimre. Akinek esetleg gyorsabb válaszra van szüksége, azoknak ajánlom, hogy telefonon keressék a levéltárat.

A járványhelyzet miatt fennálló rendkívül korlátozott mennyiségű kutatóhelyeken túl a levéltár nagyon kutatóbarát. A Hadi Levéltár hétfőtől csütörtökig hosszabb (9:00 – 18:00),

pénteken valamennyivel rövidebb (9:00 – 16:00) nyitva tartással várja a kutatókat. A személyi jellegű iratokat leszámítva az iratok szabadon fényképezhetők. A kutatótermi munkatársak nagyon segítőkészek.

Kelt: Ócsa, 2023. október 1.

Fóris Ákos s. k.

.....

kutató aláírása